

Ajoitustuloksia Länsi-Lapista – kronologisia yllätyksiä?

Hilkka Oksala

Johdantoa: Lähtökohtia, tutkimusasetelmia ja kysymyksiä

Tässä esiteltävät alustavat tulokset pohjautuvat kahdeksaan pienimuotoiseen koekaivaukseen, joita suoritettiin neljässä läntisen Metsä-Lapin kunnassa syksyllä 2000. Lähtökysymyksinä ovat olleet kivikauden ilmiöt, jotka saavat hahmonsaa toisaalta kulttuurisen aineksen eroina tilassa, ja toisaalta ajallisina muutoshavaintoina, alueellisesti lähinnä etelä-pohjois/vesistö-sisämaa -akseleilla. Toinen – metodologinen – lähtökohta oli inventoinnissa tehtyjen määritysten ja tulkintojen vastaavuus kaivausten kautta esiin tuleviin havaintoihin nähden, kun ongelmaksi oli noussut kulttuurisesti epävarmana pidetyn, viitteellisen kiviaineksen merkitys esihistoriallisten kohteiden tunnistamisessa (ks. Oksala 2000a: 12-16). Kolmas taustatekijä oli havainto siitä, että muutamista aiemmista kaivauksista huolimatta tutkimusalueen kolmesta kunnasta ei ollut radiohiiliajoituksia kivikauden yhteyksistä. Vain Pellosta tuloksia oli kahdesta kiviesineistöä sisältäneestä kohteesta: Turtolan koululta ja Kaaraneksesta, joiden ikähaarukka ulottui meso-liittisen vaiheen lopulta aina 1600-luvulle asti, ajoitusten painottuessa rautakauden (Korteniemi 2000: 88-89; 1993: 21-24; 1990: 32, 195; Jungner 1999; Kankaanpää 2000: 146-147). Kustakin kunnasta tutkittiin kahta kohdetta, joista yksi edustaisi ennakkoidusti mesoliittistyyppistä asutusta mm. kivilöydöstön

luonteen ja sijaintikorkeuden perusteella, ja toinen nuorempaa kivikautta, jonka tunnusmerkkinä olisi asumuspainanne.

Kivikauden löydöstön luonne tutkimusalueen pohjoisosassa

Muoniosta on laskettu n. 100 kivikauden-tyyppistä löytöpaikkaa (Oksala 1997), joiden yleisimpinä määrittäjinä ovat kvartsilöydöt (45 tapausta). Asumuspainanteita on 30 kohteessa¹, joista laajin kartoitettiin v. 1995 Äkäsjärven Sappisalimesta, tuolloin sisältäen kahdeksan painannehavaintoa. Loput kohteet määrittyivät suhteellisen tyyppillisten peräpohjalaisten vihreäkiviesineiden, yleisimmillään kirveiden kautta. Topografisesti kohteet näyttävät jo käyttöaikanaan sijainneen sisävesistöjen ja Muonionjoen rannoilla, ainoastaan kunnan lounaisosassa Kihlanginseudulla näyttää olleen yhteys pohjoisimpaan Ancylus-rannikkoon lyhytaikaisesti jääkauden jälkeen (Oksala 2000 a: 17).

Kolarista on laskettu kaikkiaan 121 kivikaudentyyppistä havaintopaikkaa, jotka useimmiten määrittyvät karkean paikallisen vihreäkiviaineiston pohjalta (52 tapausta) (Oksala 2000 b). Kvartsipainotteisia löytöpaikkoja kunnasta kartoitettiin vain 12 kpl. Asumuspainanteita tunnetaan 43 kohteesta¹. Kolarin mainitaan olleen Suomen viimeisintä mannerjäätikön alta paljastunutta seutua

(Saarnisto 1991: 21). Laskelmien mukaan (Saarnisto 1981; 1991; Eronen 1990; Okkonen & Petäjä-Ronkainen 1996: 1-2) alueelle muodostuu seuraavanlainen maisemakehitys:

Kunnan itäosa muodosti mantereen, joka avautui Ancylos-rannikoksi kohti lounasta n. 1000-vuotisen jääkaudenjälkeisen jakson ajan. Varhaisin asutus on mahdollinen kunnan itäisimmillä löytöpaikoilla yli 170-180 metrin korkeuksilla mpy, ehkä n. 7800 eKr. lähtien (Nuñez 1997: 93 ff.; Hyvärinen 1997; Oksala 2000 b: 14).

Suurten sisäjärvien ja ilmeisen saariasutuksen vaihe: Asumuspainanteet ovat yleisiä nykyisissäkin suosaarekkeissa eli saajoissa, joista voidaan laskea näitä jääniteitä n. 15 tapauksessa.

Nykytopografian mukaisen maiseman aikakausi, jossa kivikauden jälkiosan piirteiden leimaamia löytöpaikkoja on tunnistettavissa toisaalta Väylän (Muonion- ja Tornionjokien) varrelta hiottujen tyypillisten peräpohjalaisten vihreäkiviesineiden muodossa, ja toisaalta sisäjärviltä, joiden asuinpaikoilta on rekisteröity huoliteltua kvartsiteknikkaa, asuinpainanteita ja pyyntikuoppia sekä voimakkaita yhteyksiä metsälappalaisista kertovaan perimätietoon.

Radiohiilimenettelystä

Kohteiden kronologisen luonteen testaamiseksi päätettiin koekaivauksilta suodattaa mahdollisimman laadukkaita radiohiilinäytteitä, mahdollisimman syvältä ja selvästi kulttuurisesta yhteydestä, jotta mahdollisilta metsäpalohiililtä välttyttäisiin. Rahoitusongelmien vuoksi tuloksia saatiin vain viidestä kohteesta, kustakin vain yksi edustaja. Ohessa esitellään nämä kohteet, joista ensimmäinen edusti ainoana alkuoletukseltaan mesoliittista ympäristöä, muut ovat painanteita. Länsi-Lapin koetutkimuksen ajoitustulosten yhteenvetotaulukossa (s. 10) vain yksi tulos on kalibroitu valmiina palveluna (2σ 95 %). Näyte on ajoitettu USA:n Beta-laboratoriossa konventionaalisella menetelmällä. Muut ovat

kalibroimattomia hiukkaskiihdytintuloksia Uppsalan yliopiston ajoituslaboratoriosta.

Muonio Reuhalanmaa

Alkuoletuksen mukaan avattavaksi valikoitu pieni kiveys olisi voinut edustaa jääkaudenjälkeistä pyöreähköä umpeen ladottua tulisijaa muinaisniemekkeen keskellä, seitsemän muun samanlaisen muodostamassa rivistössä. Aiemmat tiedot etelärinteen jääniteistä viittasivat kivikaudelle, nykyistä korkeampien rantavesien ajalle. Osittain ulkoilu-uran pinnasta paljastettu ladelma olikin pyöreänsioikeahko, alaltaan n. 1.1 x 1 m ja n. 15 cm maanpinnasta kohoava, pohjoispäädystään kaksikerroksinen kiveys, jossa ei ollut selkeää ulkokehää, vaan kookkaammat kivet olivat keskellä. Joitakin kylmämuuraukseen liittyviä kiviä oli karkeasti iskemällä muotoiltu. Kiveyksen eteläosaa reunusti halkaistun, osittain hiiltyneen ja lahonneen puun jäänne, josta ajoitettiin näyte. Alemmista kerroksista tallennettiin muutama kvartsi, joissa on merkkejä palamisesta, voimakkaasta kulumisesta, epäpuhtauksista ja harvoista iskuista. Pintakerroksista dokumentoitiin 1900-luvun esineistöä, jota lieene pudonnut tieuralla käytetyistä ajokeista. Lähiympäristöstä kartoitettiin yhteensä 24 muuta eri suuntiin soikeahkoa ladelmaa.

Ajoitustulos: 1480±60 BP: 430-545-660 calAD (kansainvaellus-/merovingiaika).

Arvio: Ajoitus osuu vaiheeseen, jota Pohjoiskalotilla on pidetty lähes löydöttömänä (Schanche 1992; Hamari & Halinen 2000: 156), vaikka esim. Tornionlaakson alaosasta tunnetaan asuinpaikkoja tältäkin kaudelta (Koivunen 1991: 136-140; Mäki vuoti 1987; 1988; Ylimaunu 1995). Mahdollisesti koko kiveysryhmä Reuhalanmaassa edustaa tiettyä yhteisöä, ehkä samanaikaisuutta, ainakin samaa traditiota. Rakenteeltaan kiveys sopii kuvauksiin, joita on esitetty lähialueilta tunnetuista rautakautisista liesistä. Selkeitä asumusrakenteisiin viittaavia havaintoja ei voitu tässä tehdä johtuen koealan suppeudesta

– ellei havaitussa reunapuussa ole kyse kodan lattiatilan puisesta jakajasta (Hamari & Halinen 2000: 162-164, 167). Ladelmien sijainti kertoo, että kivikauden kulttuurille tyypillinen rannan välitön läheisyys ei tässä ole ensisijaista rakennelman paikan valinnalle, joskin sijainti on kahden tärkeän vesireitin, idästä saapuvan Jerisjoen ja pohjoisesta laskevan Muonionjoen risteysalueella. Maaliikenne näyttää nousseen merkittävämmäksi paikan muodostaessa luontaisen päätepisteen pohjoiseen jatkuvalle harjanteelle. Reitti lienee soveltunut mm. peurojen kulkusuunnille etenkin kohti eteläisempiä talvilaidunalueita, jotka lienevät houkutelleet ihmisiäkin kokoontumaan pyydön lähelle. Koealueen pohjoispuolella on havaittu myös pari historiallisen ajan lapinkodasta tunnettua kehäliettä (Hamari & Halinen 2000; Itkonen 1984 I: 183 ff.), jotka viittaavat alueen käyttöön ehkä yli tuhat vuotta myöhemmin, poronhoidon aikakaudella. Tutkimuskohteen eteläpuolelle v. 1895 perustettu hautausmaa on paljastanut kvartsi-iskoksia ja nähtävästi hävittänyt vastaavia ladelmia. Kiveyksen ylittävä tieura on jatkunut kohti nykyistä kirkonkylää yhtyen venäläisten rakentamaan Kittilän ratsutiehen, jonka nyt katkaisee valtatie. Alueen länsi- ja pohjoispuolella on Lapin sodan aikaisia kuoppajäänteitä. Harjanteen nuorin, jälleenrakennusajan asutusalue sijaitsee vanhimman, kivikaudentyypin kulttuurimaisemakerrostuman tuntumassa.

Muonio Jokijärvi

Kohde sijaitsee pitkän sora-/moreeniharjanteen päässä, joka esihistoriallisella ajalla vaikuttaa olleen nykyistä lähempää sisävesien ympäröimä. Paikalla suoritettiin vain pieni pintatutkimus, jonka johdosta yhden valliliseksi asumuspainanteeksi tulkitun, harjanteen eteläreunalla sijaitsevan jäänteiden tulisijasta suodatettiin radiohiilinäyte. Irtainta löydöstä alueelta ei ollut ennestään. Aiemmin tunnettujen parin asumuspainanteiden lisäksi vastaavia löytyi pienehköltä alalta

kymmenen, joten kohteesta on nyt laskettu tihein vallipainanne-esiintymä kunnan alueella. Useissa painanteissa todettiin keskellä tai reunalla kivetyn tulisijan jäännös – alueella oli myös maatuneita ulkoliesiä. Painanteet todettiin ääriviivoiltaan pyöreiksi ja soikeiksi, joista jälkimmäiset olivat kookkaampia, pituuksien ulottuessa aina 18 metriin. Koeruudun avaamista varten valitun painanteen ulkomitat olivat 10 x 6.5 m (SE-NW), ja syvyys pintamaahan nähden n. 30 cm. Pinnalta avattu tulisijan jäännös sijaitsi lähellä vallin länsiosaa. Kiveys havaittiin painanteen pohjan tasalla, muodoltaan se oli jokseenkin suorakaide (1.1 x 0.6 m, S-N). Suuremmat kivet lievästi reunustivat tätä harvakeen umppeen ladottua tulisijaa, jossa havaittiin voimakas palokerrostuma pintaturpeen alla. Myös vallissa todettiin palaneita kiviä. Tulisijasta tallennettiin yksi esineellinen vihreäkiven katkelma. Alueen luoteispuolelta, järven rannalta nykyisen lomarakennuksen tuntumasta kuluneelta maanpinnalta tallennettiin kvartsi-iskos ja havaittiin maatuneita liesikiveysten pohjia.

Ajoitustulos: 755 ± 70 BP: aikaraja n. 1135-1195-1265 AD (ei kal.).

Arvio: Kohde muistuttaa ulkoisesti tyypiltään sisäjärven rannan kivikautista asumuspainannetta, mutta ajoitustulos asettuu ristiretki-/keskiaikaan, ts. (saamelaisen) rautakauden jälkipuolelle. Kivikauden loppuvaiheeseen ajoitetuksi vastineeksi Jokijärven asumusjäänteille arveltiin mm. Ruotsissa Pajalan Merasjärvellä kaivettuja asumuksia (Algotsson 1994; Arkeologi 1998: 30-31). Ei ole tietenkään poissuljettua, etteikö jokin osa Jokijärven rakennelmista ja kerrostumista myöhemmin voisi osoittautua jo kivikautiseksikin. Järven ympäristöstä tunnetaan lisäksi myöhemmän ajan kodanpohjaksi tulkittu havainto, kivilatamus, useita nelinurkkaisten tupien jäänteitä sekä ryhmä tulisijoja runsaan kilometrin pituisella säteellä tutkitusta kohteesta länteen ja pohjoiseen. Historiallisen ajan vuotuiskierto pohjautuvaa metsäsaamelasta asutusta tunnetaan

tutkimusalueen ympäriltä, eri sukuyhteisöjen muodostamana (Paulaharju 1962). – Ajallisia vertailukohtia Jokijärven asumukselle tarjoavat ainakin Sodankylän Juikentän vallilisten, osittain maahan kaivettujen kodanpohjien muodostama painanneryhmä (mm. Carpelan 1967; 1987), samoin Ruotsista Luulajan metsäseudulta tunnetaan vastaavia (Arkeologi 1998: 42-43; Mulk 1994: 129 ff.). Aikalaisia ovat myös varsinkin läntisen Skandinavian tunturiyläntöiden kotasijat, ns. staalo-tomtit (mm. Storli 1993) sekä rivimuodostelmina Ylä-Lapissa esiintyvät suorakaitaiset kivilatamukset (mm. Hamari 1996), samoin Kemijärvellä tutkitut asuinpaikat, joista Soppelan Vihtalan talvikylästä on rekisteröity nelisivuisia, kiukaallisia tupasumuksia (Kotivuori 1990). Kysymyksiä Jokijärven kohteessa ovat eri rakenteiden ikäsuhteet sekä mahdolliseen vuotuiskiirtoon liittyvä käyttöajankohta. Voimakkaat palamisen merkit kotalieden kivissä viittaisivat asumuksen talvikäyttöön, samoin vahva valli ja kuoppamaisuus. Kohteen sijainti harjanteen päässä voi niinikään viitata peurojen kulkureittien merkitykseen asuinpaikan valinnassa. Sen sijaan ulkoliedet puhuvat paikan kesäkäytöstä, jolloin kalastuksen osuus lienee ollut huomattava.

Kolari Pitkäjärvenmaa

Kohteen maisema edustanee Itämeren pohjoisinta Ancylos-rannikkoa, joka lahdekkeena ulottui Ylläs-tunturin eteläpuolelle. Pitkäjärvenmaan saajo on nykyisin soiden ympäröimä ja pohjoispuolelta pienen järven reunustama muinaissaari, jonka ylätasanne (180 m mpy) jo alkuunsa kohosi hieman Ancylos-rannan ylle. Inventoinnin yhteydessä poimittujen vihreäkiviesineitä muistuttavien kappaleiden ja painannehavaintojen kulttuurisuudesta ja ajoittumisesta haluttiin lisätietoa koeajan ja -kuopituksen avulla. Siksi ylätasanteen pohjoisreunalta valittiin tutkittaviksi yhden painanteen pohjalla todetun liesikiveyksen jäänteet. Painanteen valli on

leveähkön soikea, koko rakenteen ulkomitat ovat n. 8.5 x 6 m (E-W), pohja syvenee maanpinnan tasosta kohti keski-osaa n. 30 cm:iin asti, vallin korkeus mitattiin enimmillään n. 30 cm:iin, leveys vaihtelee 1.5 – 2 metriin, mutta pitkällä pohjoissivulla oli alarinnettä kohti valunut, jopa 3 m leveä ”romahduskerros”. Tällä kohti järveä ja Yllästä suuntautuvalla pitkällä sivulla havaittiin vallissa aukko ilmeisenä oven jäänteinä. Vallin itäosaan tehdyn koekuopan yläkerroksesta paljastui lahonnutta puuta, jota arveltiin tuulenkaadon jäänteeksi, sillä hirsikehyksen säilymistä asumuksen käyttöajalta saakka pidettiin epätodennäköisenä. Alempana vallissa esiintyi runsaasti palanutta kiveä. Tulisijan pohjoispää oli heti oviaukon tuntumassa, ja kiveys ulottui eteläiseen vallinreunaan halkaisten lattiatilan miltei poikittain kahtia. Kiveyksessä havaittiin kolme päällekkäistä kerrostumaa, jotka saattavat edustaa eri aikakausia. Ylinnä oli kaksi rinnakkaista kehäkiveystä, joiden alta paljastui useita eri kohtiin ladottuja kylmämuurattuja kivirykelmiä. Radiohiilinäyte saatiin tästä kerrostumasta. Tulisijan reunoille pienempien kivien päälle oli aseteltu muutamia suuria kiviä, erityisesti päätyihin. Kahdessa kookkaassa reunakivessä havaittiin pinnalla matalat kuopanteet viitteenä niiden käytöstä hioma-alustoina. Toisen vieressä todettiin vihreä savikerrostuma, joka on voinut muodostua vihreäkiviesineen hiomapölystä. Kerrostumia ja löydöksiä luonnehtii voimakas palaneisuus, tahraisuus, rikastuneisuus sekä maakemiallinen eroosio. Esineellinen löydöstö oli runsas painottuen paikallisluonteiseen karkeaan vihreäkiveen ja -liuskeeseen, joka ei kuitenkaan yksiselitteisesti määrity typologisin kriteerein. Teknologia viittaa voimakkaasti hankaamiseen, hiomiseen, ehkä jauhamiseen, korjailuun ja esineiden loppuun käyttämiseen. Muissakin vaihtelevissa kivilajeissa esiintyy käytön ja muotoilun merkkejä. Huomiota herättävää on mm. isketyn kvartsin ja luun puuttuminen, puhumattakaan keramiikasta tai

metalleista. Saarekkeessa on havaittu useita erikokoisia painanteita, joista nyt kartoitettiin kahdella eri korkeustasolla kuusi havaintoa saarekkeen koillisosasta muutaman ulkoliesijäänteen ohella.

Ajoitustulos: 950 ± 70 BP: aikarajat 930-1000-1070 AD (ei kal.).

Arvio: Asumusjäänteen rakenne, ympäristö sekä irtaimisto viittasivat aluksi kivikauden jälkipuolelle, mutta ajoitustulos asettuu viikinki-/ristiretkiaikaan, nuoremmalle rautakaudelle. Yhtäläisyyksiä Jokijärven kohteen kanssa on useita. Län puolesta Pitkäjärvenmaan painanne näyttäisi edustavan ehkä yhtä tai kahta sukupolvea varhaisempaa käyttöaikaa. On pohdittava ajoitusten luonnetta: osuvatko näytteet ehkä asumusten hylkäämisajankohtiin? Miksi mahdollinen hylkääminen tapahtui? Pitkäjärvenmaalla hiiltä ei enää esiintynyt kerroksen 2. alla. On mahdollista, että vanhempi hiili olisi huuhtoutunut pois, varsinkin jos alempien ladelmien ja kiviesineiden arvellaan edustavan varhaisempia käyttövaiheita. Hiilinäytehän ei varmasti ajoita kiviesineiden käyttöä, mikäli kerrostumien sekoittuminen on mahdollista, vaikkakin näytteenottoerroksesta tallennettiin 24 esineellistä kivikatkelmaa. Esineistöä ei ole voitu typologisesti sijoittaa selvästi mihinkään erityiseen kivikauden jaksoon, vaikka pienikokoisten vihreäliuskeen kappaleiden käyttö voisikin viitata aikakauden jälkiosaan. Kerrostuneisuus voi merkitä rakenteen toistuneita käyttövaiheita. Voimakkaat eroosion merkit viittaavat myös orgaanisten kulttuurijäänteiden tehokkaaseen hajoamiseen. Laajojen soiden leimaamalla karulla ja kylmällä ympäristöllä saattaa olla tämä vaikutus muihinkin materiaaleihin. Eri painanteiden ikäsuhteiden tunteminen täälläkin antaisi viitteitä aluetta eri vaiheissa asuttaneen yhteisön koosta. Inventoinnin yhteydessä painannehavaintoja koko alueelta laskettiin parisenkymmentä, jotka sijaitsevat saajon pohjoisrannalla järven puolella. Tämä viittaisi kalastuksen, ehkä linnustuksenkin merkityk-

seen asukkaiden toimeentulossa. Edellisen merkityksestä voivat kertoa asumuksesta tallennetut pienet siimanpainoja muistuttavat katkelmat. Voimakkaat palamisen merkit sekä vallin vahvuus seinä- ja katerakenteen jäänteenä viittaisivat talviseenkin oleskeluun asumuksessa, kun toisaalta täälläkin ulkoliedet merkinnevät sulan ajan toimintaa. Kiven käsittelystä pihatantereella kertovat myös pintarakenteettomaan maaperään kaivetut fosfaattikuopat, joista löytyi erittäin runsas esineellinen aineisto tutkitun asumusjäänteen länsi- ja eteläpuolelta. Nämä tekijät johtavat kysymykseen siitä, ovatko ympäristön resurssit joskus riittäneet elättämään ihmisiä samalla paikalla ympärivuotisestikin?

Pello Kotiranta

Lempeän kylässä Tornionjokivarressa kaivettiin koeleikkaus pienikokoiseen painannejäänteeseen hiekkapohjaisen mäntykangasterassin muodostaman tasanteen reunalle nykyisen kosteikon, ilmeisen muinaislammen viereen. Painanteen välittömässä läheisyydessä on kaksi muuta selkeää esihistoriallisyytyypistä kuopannetta. Maankohoamishistorian mukaan alue saavutti kantavuuden Litorinameren alkuvaiheessa n. 6500 calBC, rantaviivan ollessa n. 90 m mpy (ks. Okkonen & Petäjä-Ronkainen 1996: 2; Saarnisto 1981; 1991: 30, 37). Tällöin paikka muodosti pitkän, pohjoisessa mantereeseen yhtyneen niemekkeen, joka lounaassa pisti tuolloisen Tornionjoen suun ja Litorinameren yhtymäkohtaan, kun idässä paikkaa rajasi ilmeisesti vasta makeanveden altaaksi kuroutunut nykyinen laaja suoalue. Tutkimuksella haluttiin selvittää, oliko painanteilla kulttuurinen yhteys muinaisrannan määrittämään aikakauteen, sillä muuten alue oli ennestään löydötön. Koeojan paikaksi valittiin kuopanteista pienin, joka muodoltaan oli pyöreänsioikeahko (SW-NE), näkyvät äärimitat olivat n. 6 x 5 m, syvyys maanpintaan nähden 0.2 m, vallin leveys n. 1.5 m ja korkeus 2 – 10 cm. Koeojan kerrostumat olivat huuhtoutumis- ja

rikastumisprosessien voimakkaasti värjäämiä – alimmasta hiiltyneestä puusta saatiin runsas ajoitusnäyte. Painanteen maaperä ympäristöineen on täysin kivetöntä hienoa hiekkaa, mutta koekuopasta alimman hiiliesiintymän alta tallennettiin yksi kaapimen kaltaista esinettä muistuttava, epäpuhdasta, kvartsi- toista kivilajia oleva ja terältä retusoitu katkelma.

Ajoitustulos: 1905 ± 70 BP : aikaraja 25 BC – 45 – 115 AD (ei kal.): painotus vanhempaan roomalaisaikaan.

Arvio: Painanteen pienekkö koko sekä kerrostumien syvyys ja voimakas rikastuneisuus saattavat viitata peuranpyyntiin ja paikalla tapahtuneeseen saaliseläimen verenlaskemiseen. Pieni kiviesine on voinut toimessa olla apuna. Maaperän ja maaston luonne vastaavat hyvin muinaisten metsäpeurojen tyypillisiä kulkureittejä. Kuopan kaivu- ja kerrostumisprosessin tai alkuperäisrakenteen tulkinta ei ole yksiselitteistä, eikä kaikkia kuopan ääri- viivojen yksityiskohtia ehditty paljastaa. Syvimmälle ulottunut, voimakkaan punaiseksi saostunut, kapeahko (25-30 cm) rikastunut kerrostuma viittaisi kuopanteen alaosan alkuperäiseen suoraseinämäisyyteen. Profiilin yläosan podsolikerrostumissa esiintyi leikkauskohta, joka saattaisi viitata kuopanteen yhteen kunnostuskertaan pitkäaikaisen sortumis- ja maatumisvaiheen jälkeen. Pohjaosan näytehiiltymä sekä löytö ovat ehkä joutuneet paikoilleen joko ensimmäisessä sortumis- tai kunnostusvaiheessa reunalta käsin esim. polkemisen seurauksena, mikä viittaisi reunalla pohjoispuolen vallilla suoritetuiksi toimenpiteiksi aiemmassakin vaiheessa: Mahdollisesti täällä on pidetty tulta ja käsitelty saaliseläintä. Tämä tulkinta ei kuitenkaan ole ongelmaton, eikä varmista ajoitetun hiilen absoluuttista suhdetta kuopan ajalliseen alkuperään tai edes esinelöytöön. On kuitenkin selvää, että tässä tapauksessa kuoppa on kaivettu ennen hiilen antamaa ajoitusajankohtaa (terminus ante quem).

Kun Enontekiön tutkimusten pohjalta tun-

turiseudun peuranpyynti kuopilla näyttäisi painottuvan varhaismetallikauteen (Halinen 1995), niin Kotirannan tulos sopii hyvin Pellon alueelta ennestään ajoitettuihin metsäseudun pyyntikuoppajärjestelmiin, joiden käyttöajoista Korteniemeä (1992: 125) mukaelleen muodostuu seuraavanlainen kehityskaari: 1) Alkamisvaihe 4000-2000 eKr. 2) Yleistyminen 1000-0 eKr. 3) Intensiivivaihe 0-1000 jKr. 4) Loppuvaihe 1000 jKr. – historiallinen aika. Näin Kotirannan kuoppa ajoittuisi juuri paikallisen metsäpeuranpyynnin yleistymis- ja intensiivivaiheen taitteeseen. Alueen muiden kuoppien täsmällinen luonne jää kysymykseksi: ovatko ne kaikki rakennettu samanaikaiseen pyyntitarkoitukseen tai johonkin muuhun käyttöön, sillä kukin kuoppa poikkeaa toisestaan jossain määrin koon ja muodon perusteella

Ylitornio Kultaranta

Tutkimuskohteista eteläisin sijaitsee jo ennestään runsaista kivilautisista löydöistään tunnetulla Meltosjärvellä, josta vasta nyt kar- toitettiin ensimmäinen laaja asumuspainanne- ryhmä Vähä-Meltosjärven länsirannalta, ainakin kolmelta päällekkäiseltä, kohti kaakkoa viettävältä terassitasolta järvien välisellä kannasalueella. Nämä vallien ympäröimät painumat viittaavat kookkai- siinkin taloihin aikaisintaan Litorina-meren rannalla, joka täällä edustaa Rovaniemen tuuralöytöjen tihentymää. Kahden alimmalla terassilla hyvin säilyneen, pohjaratkaisultaan suorakaiteen muotoisen talojäänteiden paikka on paljastunut asumiskelpoiseksi n. 5900 cal BC jälkeen (85 m mpy) (ks. Okkonen & Petäjä- Ronkainen 1996: 2). Tutkittavaksi valittu jäännöksen on ulkopuolelta pyöreänsuuntainen (11 x 10 m, SSW-NNE), pohjan maksimisyyvyys maanpintaan nähden 0.2-1 m, suurin vallin leveys n. 2.5 m ja korkeus 0.2-1 m. Vallin yläkerrostumien podsolikehitys oli paikoin sekoittunut. Pohja on lähes tasapintainen suorakaide (5 x 2 m), ulko-ovi näytti suuntautuneen kohti rantaa (ESE) läpäisemällä

Kohde	Lab. No	BP	Aikarajat	Yhteys
Muonio, Reuhalanmaa	Beta-150318	1480+/-60	430-660 AD 2 sigma 95 %	Kal Veistettyä hiilt. puuta krs. 4, rikast. hiekasta kiveyksen SW-nurkasta
			Ei kal.:	
Muonio, Jokijärvi	Ua-17304	755+/-70	1135-1265 AD	Tulisija talossa, krs. 1.
Kolari, Pitkäjärvenmaa	Ua-17303	950+/-70	930-1070 AD	Talon tulisija, krs. 2.
Pello, Kotiranta	Ua-17302	1905+/-70	25 BC-115 AD	Kuopan N-pääty, krs. 4.
Ylitornio, Kultaranta	Ua-17301	70+/-70	1810-1950 AD	Talon keskilattian tulisija krs. 3.

Taulukko 1: Yhteenvetotaulukko ajoitustuloksista.

vallin käytävämäisesti. Vastaavat ulosmeno-käytävät lähtevät myös sisälattian S- ja N-nurkista. Vallin SSW- ja NE-osissa oli kaksi pientä pyöreää painannetta sekä yksi nelikulmainen painuma itäreunalla. Lattiapinnan keskeltä avattiin koeruutu, josta paljastui kahden kivetyn tulisijan reunaosat. Pintalöydöstö edusti historiallisen ajan jäämistöä, johon kuului mm. metallinen lukon hela (avainkilpi?) sekä fajanssin ja lasin siruja. Nämä tulkittiin paikalla myöhään poltetun jätökanan jäämistöksi. Tiedustelun yhteydessä ilmeni, että muistitietoa paikalla mahdollisesti joskus sijainneesta rakennuksesta ei iäkkäillä (70 – 80 v.) syntyperäisillä kyläläisillä, mm. maanomistajalla, ollut. Toinen haastateltu muisti painanteiden olemassaolon umpeenkasvaneina jo nuoruudestaan. Kerroksesta 2. lähtien selkeästi paljastuneet tulisijat kuitenkin tyypiltään ja sijainniltaan ovat esihistoriallisia. Näistä kaakkoisempi oli talon itäisen uloskäynnin vieressä. Mikäli liedet ovat olleet käytössä samanaikaisesti, nekin ovat jakaneet lattiatilan keskeltä kahtia. Tulisijoista luoteisempi oli laajemmin esillä, ja siitä tallennettiin esihistoriallisena jäämistönä iskemällä muotoiltu vihreäliuskeinen liesikivi ja yksi kvartsi-iskos. Esihistoriaa edustanevat myös muutama kvartsi-iskos vallin eteläpuolisesta maapaljastumasta.

Ajoitustulos: 70 ± 70 BP: aikarajat 1810-1880-1950 AD (ei kal.): lähes resentti/historiallinen.

Arvio: Vaikka hiilinäyte suodatettiin koe-ruudun alimmasta esiintymästä tulisijan kivien välistä, näyttää siltä, että tässä sekundaarisiksi arvioitavaa historiallista pinta-ainesta on valunut syvemmälle. Alempien kerrostumien havainnot kuitenkin luon-teeltaan tukevat käsitystä tulisijojen esihistoriallisuudesta. Myös harvat kvartsit viittaavat paikan esihistorialliseen käyttöön, samoin yläterassien vallipainanteiden soikeus kertoo esihistoriallisesta perinteestä lähtevästä asumistavasta kotamaisesti katetuissa asumuksissa. Tutkimusalueen ympäristöstä 1- 2 km:n säteellä kylän alueelta tunnetaan kaikkiaan 17 virallisesti rekisteröityä kivikautista löytöpaikkaa, joiden aineisto painottuu pohjalaiseen esineistöön (mm. Piipari 1981; Kotivuori – Torvinen 1992: 89 ff.). Tiedonantona kerrottiin lisäksi tutkimusaluetta pohjoisessa rajaavasta perunapellosta löytyneestä vihreäliuskeisesta teräesineen katkelmasta, samoin n. 200 m tutkimusalueelta NE löytyneestä pohjalaisesta kirveestä. Kartoitetun alueen SSW-puolen rantakaistalla ainakin 500 metrin matkalla todettiin useita kehäliesien ja valli-painanteiden jäänteitä muutaman kvartsi-iskoshavainnon ohella. Toisaalta on huomioitava, että tutkimuksessa vallipainanteessa olisikin kyseessä historiallisen ajan unohtunut rakennuksen jäännös. Meltosjärveä ei näytä mainitun 1500-luvun puolivälin talonpoikien eräjärviluettelossa (vrt. Lundholm 1991: 282-283), joten alue lienee ennen uudisasutusta

ollut kokonaan metsälappalaisen väestön asuttama. Ensimmäinen uudistila on perustettu Salmeen kylän itäosaan vasta 1730-luvun puolivälissä (Teerijoki 1993: 26). Kylän isojakokartoista saattaisi löytyä 1800-luvun tietoja mahdollisista tutkimuspaikalla sijainneista rakennuksista, jotka voisivat selventää käsityksiä alueen kaikkien asumusjäänteiden keskinäisistä ikäsuhteista.

Keskustelua

Kronologian tarkoitus arkeologiassa on kuvata materiaalisten ja esihistoriallisten kulttuurien *muutoksia* pitkällä aikavälillä, erilaisten *ajotusmenetelmien* avulla. Esitetyissä tapauksissa *typologiset* ennakkokäsitykset ja aikakausiluokitukset eivät vastanneet *radiohiiliajoitusten* tuloksia. Kysymyksiä jäi seuraavasti:

*Mesoliittisen vaiheen paikalliskulttuurin luonteesta ei saatu varmuutta. *Milloin* siis kivikautinen elämäntapa ja kivityökalujen käyttö erityisesti tutkimusalueen pohjoisosissa on alkanut? Milloin ensimmäiset ihmiset saapuivat? *Absoluuttisten* ajoitusten puute jättää asuinpaikkojen luonteen arvioinnin ainoastaan *rannansiirtymiskronologian* ja karkeiden typologisten piirteiden varaan.

Milloin sitten painanneasumisen traditio alkoi tutkitulla seudulla, ellei jo kivikaudella, kuten muilla ympäröivillä alueilla? Entä millainen yhteys eri alueiden ja eri aikakausien asumusten rakentamis~~perinteillä~~ on ollut toisiinsa, tai mitkä ovat olleet erilaistavia seikkoja? Näistä voidaan saada selkoa laajempien kaivausten avulla, sillä maatumisprosessia sinänsä voidaan pitää jäänteiden ulkonäköä ylipaikallisesti samanlaistavana tekijänä.

Kuoppa-asumisen *tradition jatkuvuus tai epäjatkuvuus* jää avoimeksi. Asumusrakenteiden väliset ikäsuhteet, niiden *saman- tai eriaikaisuus*, funktionaaliset erot tai asukas-yhteisöjen koot eri aikoina jäävät

vastauksetta. On mahdollista, että ajoitetut hiilet ja painanteiden maanpintaan näkyvät rakenteet edustaisivat asumusten viimeisintä käyttövaihetta. Kiviesineet metallikautisista ja keskiaikaisista ajoitusyhteyksistä voivat merkitä vanhempien ja nuorempien asutusvaiheiden kerrostumien sekoittumista tai kiven todellista myöhäistä käyttöä työkaluina, mihin saattaisi viitata se, että kappaleet eivät määrity enää tarkkaan kivikautisten typologioiden mukaisesti.

¹ Lisäys Kansallismuseossa 27.10.2000 käytyyn keskusteluun.

Lähteet

Arkistolähteet

Museovirasto, Arkeologian osasto, topografinen arkisto, Helsinki:

Jungner, H.: Ajoitustuloksia. Helsingin yliopiston ajoituslaboratorio. Kirje 15.6.1999. 1999

Oulun yliopisto, Arkeologian laboratorion arkisto:

Oksala, H. 1997: Muonio – Arkeologinen inventointi 18.4.1995-17.2.1996.

Oksala, H. 2000b: Kolari – Arkeologinen inventointi 1997-2000.

Piipari, A. 1981: Ylitornio inventointi 1979-1980. Oulun yliopisto, Historian laitos.

Kirjallisuus

Algotsson, Å. 1994: Merasjärvi och Erkheikki/Juhonpieti. Boplatssområden i inlandsmiljö. Arkeologisk delundersökning 1993. Rapport från projektet ”Samhälle och bebyggelse i östra Norrbotten under neolitikum och äldre bronsålder”. Umeå universitet, Institutionen för

- arkeologi. (Moniste).
- Arkeologi 1998: Arkeologi i Norrbotten – en forskningsöversikt. Länsstyrelsen i Norrbotten, Äjtte, Norrbottens museum, Riksantikvarieämbetet, Silvermuseet. Luleå.
- Carpelan, C. 1967: Juikenttä. En sameboplatz från järnålder och medeltid. *Norrbotten. Norrbottens läns hembygdsförenings Årsbok* 1967. Luleå. s. 67-76.
- Carpelan, C. 1987: Juikenttä – keskiajan ja uuden ajan alun metsäsaamelainen yhteisö arkeologisen aineiston valossa. *Saamelaiset – sovinnot ja sopeutajat. Lapin maakuntamuseon julkaisuja* 5. Oulu. s. 62-76.
- Eronen, M. 1990: Geologinen kehitys jääkauden lopussa ja sen jälkeen. *Suomen kartasto, vihko 123-126*. Maanmittaushallitus/Suomen maantieteellinen seura. 124/14-19.
- Halinen, P. 1995: Ounasjärven alueen esihistoriallisten peuranpyytäjyhteisöjen asutusmallit. Lisensiaattitutkimus. Helsingin yliopisto, Arkeologian laitos. (Painamaton).
- Hamari, P. 1995: Suorakaiteen muotoiset kivilatamukset Pohjois-Suomessa. *Kentältä poimittua* 3. *Kirjoitelmia arkeologian alalta. Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja* N:o 6. Helsinki. s. 46–58.
- Hamari, P. & Halinen, P. 2000: Saamelaisperäisten muinaisjäännösten inventointi. *Arkeologinen inventointi, opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*. Toim. Päivi Maaranen & Tuija Kirkinen. Helsinki. s. 153-171.
- Hyvärinen, H. 1997: The Fennoscandian Ice Sheet and the Deglaciation History of Lapland. *Varhain pohjoisessa. Maa. Helsinki Papers in Archaeology* 10. 19-24.
- Itkonen, T. I. 1984: Suomen lappalaiset vuoteen 1945. Toinen painos. Porvoo. 1984 I
- Kankaanpää, J. 2000: Pello 24 Kaaraneskoski 1. *Arkeologia Suomessa* 1997-1998. Museovirasto. Helsinki. s. 146-147.
- Koivunen, P. 1991: Suomen Tornionlaakson esihistoriaa. *Tornionlaakson historia* I. Jääkaudelta 1600-luvulle. Toim. Olof Hederyd – Yrjö Alamäki – Matti Kenttä. Malung. s. 101-159.
- Korteniemi, I. 1992: Peurahautojen ajoitus ja sijainti Tornionlaaksossa ja Pohjois-Pohjanmaalla. Oulun yliopisto, Maantieteen laitos. (Painamaton).
- Korteniemi, M. 1990: Lapinhaudat ja hautapyynti Tengeliön vesistön yläosassa. Kulttuurihistoriallinen ja topografinen tutkimus. Yleisen historian lisensiaattitutkimus. Oulun yliopisto. Historian laitos 14.5.1990. (Painamaton).
- Korteniemi, M. 1993: Turtolan koulun tontin kivikautisen asuinpaikan koekaivaus 1990. *Arkeologian tutkimusraportti* 6. Oulun yliopisto Historian laitos Arkeologia. Oulu.
- Korteniemi, M. 2000: Pello Kaaranes Lohilahdenhaudat. *Arkeologia Suomessa* 1997-1998. Museovirasto. Helsinki. s. 88-89.
- Kotivuori, H. 1990: ”Vihtala” – rautakautinen lapinkylä Kemijärvellä. *Raito* 1/1990. 42-52.
- Kotivuori, H. & Torvinen, M. 1992: Länsi-Pohjan kiinteät muinaisjäännökset. *Lapin seutukaa-valiitto. Julkaisu n:o 117 Sarja A*. Rova-niemi.
- Lundholm, K. 1991: Elinkeinojen kehitys. *Tornionlaakson historia* I. Toim. Olof Hederyd – Yrjö Alamäki – Matti Kenttä. Malung.
- Mulk, I.-M. 1994: Sirkas – ett samiskt fångstområde i förändring Kr.f.-1600 eKr. *Studia archaeologica universitatis Umensis* 6. Umeå.
- Mäkivuoti, M. 1987: Tornion Rakanmäen rautakautinen asuinpaikka. Tornionlaakson vuosikirja 1987. Tornio.
- Mäkivuoti, M. 1988: An Iron-Age Dwelling Site and Burial Mounds at Rakanmäki, near Tornio. *Fennoscandia archaeologica* V. Ekenäs. s. 35-46.
- Nuñez, M. 1997: Finland’s Settling Model Revisited. *Varhain pohjoisessa. Maa. Helsinki Papers in archaeology* 10. Helsinki. 93-102.
- Okkonen, J. & Petäjä-Ronkainen, A. 1996: Geokemiallisia havaintoja Kemijokivarren kivikautisista asumuspainanteista. *Meteli. Oulun yliopiston arkeologian laboratorion tutkimusraportti* 10. Oulu.
- Oksala, H. 1995: Kivikauden pohjoiset ihmisyyhteisöt vieraina kulttuureina – Tutkijan ja esihistoriallisen tutkimusaiheen välisistä vuorovaikutuksista. *Muinaistutkija* 3/1995. Helsinki. 3-9.
- Oksala, H. 2000a: Muinainen Muonio – inventointituloksia vuodelta 1995. *Meteli, Oulun yliopiston arkeologian laboratorion tutkimusraportti* 17. Toim. Janne Ikäheimo. Oulu. (Verkkojulkaisu <http://arklab oulu.fi/public/meteli.html>)
- Paulaharju, s. 1962: *Lapin muisteluksia*. Toinen painos. Porvoo.
- Saarnisto, M. 1981: Holocene emergence history and stratigraphy in the area north of the Gulf of

- Bothnia. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series A, III, Geologica-geographica* 130. Helsinki.
- Saarnisto, M. 1991: Tornionlaakson geologiset kehitysvaiheet. *Tornionlaakson historia* I. Toim. Olof Hederyd – Yrjö Alamäki – Matti Kenttä. Malung.
- Schanche, K. 1992: Den funntomme perioden. Nord-Troms og Finnmark i det første årtusen eKr. *FOK-programmets skriftserie nr. 2*. Oslo.
- Storli, I. 1993: Sami Viking Age Pastoralism – or ‘The Fur Trade Paradigm’ Reconsidered. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 26, No. 1, 1993. s. 1-48.
- Teerijoki, I. 1993: Tornionlaakson asutuskehitys 1600-1809. *Tornionlaakson historia* II. 1600-luvulta vuoteen 1809. Toim. Olof Hederyd – Yrjö Alamäki. Jyväskylä. s. 11-44.
- Ylimaunu, T. 1995: Kvenland 1000. Perämeren rannikon ihminen rautakaudella. Saarijärvi.